

SZÖVETKEZETEK A MULTBAN ÉS JELENBEN

Irta: Berkes Péter

Hogy megismerkedjünk a szövetkezeti mozgalom lényegével, feltétlenül ismernün kell az okokat, melyek életreihvták. Az 1789-ben meginduló francia forradalom, az egyenlőség és testvériség jelszava mellett, a szabadság jelszavár is zászlóíjára tűzte és ezzel új korszakot nyitott meg az emberiség fejlődésének történetében. Ezen eszmék győzelme következtében, megdőlt a hűbéri társadalmi rend, az apszolút királyi hatalom, ennek következtében megszűnt a középkor kötött gazdálkodási rendje. Az egész Európát eborító forradalmak, mindenhol éreztették hatásukat. A gazdasági életben az átalakulás ipari térre is kiterjedt és teljesen felforgatta azt. A zárt céhrendszer tovább fenntartható nem volt. A céh helyébe a tőkés vállalkozó lépett. Ő irányította a termelés és elosztás folyamatát úgy, ahogy az érdekeinek legjobban megfelelt. Eleinte a termelés a régi kézműves szerszámokkal folyt nagy műhelyekben. A gépek feltalálása azonban, forradalmasította az ipart. 1760—1764 a fonó gép, 1785—1790 a mechanikus szövőszék, 1790 a gőzgép, 1799 a papiroskészítő gép feltalálásának ideje. Ezzel a megindult ipari fejlődés, addig e'képzhetetlen arányokat öltött. Az egykor céhekbe tömörült és a gépek versenye következtében kényerüket vesztett kisiparosok, nem tudtak versenyezni, a mind hatalmasabb arányokban fejlődő gépi berendezésű gyáriparral. Elszegényedtek és nem hogy munkásokat tudtak volna foglalni, hanem maguk is kénytelenek voltak önálló iparukat beszüntetni, bérmunkásokká váltak, óriási méreteken növelve ezzel az ipari proletárok amegy is hatalmas táborát. Ezekben az években a munkásság, a polgári középosztállyal (burzsoáziával) együtt, jogtalan volt. A szédületes ütemben fejlődő ipar, a munkásosztályban épen úgy, mint a polgári középosztályban, felébresztette a polgári öntudatot. Szövetkeztek, hogy védekezzenek, a mindenkit megfojtással fenyegető kapitalizmus, nagytőkés társadalmi és termelési rendszer szorításai ellen. A kapitalista társadalmi rendszer, megszüli a kor politika vezérlvét, a liberalizmust, mely teljes szabadságot követel az egyén számára, nemcsak a politikai, hanem a gazdasági életben is. Ezen elv szerint, az emberek csak úgy boldogulhatnak, ha működési lehetőségük korlátlan. Épen azért, e kor uralkodó felfogása szerint, az államnak nincs joga beavatkozni a gazdasági életbe, ellenben kötelessége öröködni, az egyszer már összeharácsolt vagyon tulajdonosainak egyéni érdekei felett. Körülbelül egy évszázaddal ezelőtt így fejlődött ki a kapitalizmus mai formája, elsöpörve a pözépkor patriarchalis gazdasági és politikai rendszerét és az egész társadalmi életben a pénz, a tőke válik urrá, mely a különböző találmányok: gőzgép, vasút, táviró, telefon, villamosság stb. segítségével átlépi az országhatárokat, összekapcsolja a különböző világrészeket, megteremtve ezzel a világregkedelmét, a kapitalisták uralma alatt. A kapitalisták féktelen mohóságukban nemcsak a náluk dolgozó munkásokat, hanem az egész népet a legelképesztőbb módon kizsákmányolták és hogy ez ellen még védekezni se tudjon, úgyszólván teljes politikai jogfosztottságban tartották. Ennek következtében jött létre Angliában, Franciaországban, majd később a fejlettebb országokban a munkások és polgárok szövetsége, a politika hatalom meghódítása céljából, hogy ezen keresztül gátat vessenek a nagybirtokosok, királyok és velük szövötkezett gyárosok és pénztőkészek féktelen kizsákmányolásának és uralmának. Az ipari forradalom, ahogy általában nevezzük, körülbelül 1750-ben veszi kezdetét. Angliában, az akkori idők iparilag legfejlettebb államában találkoznak először ennek következtében a munkásság és polgárság szövötkezésének — közös harcának gondolatával, a politikai hatalom megszerzése céljából, a mindenkire kiterjedő egyenlő választói jogért. A közös harc 1832-ig tartott, amikor is az angol udvari párt (tory) beteriesztett egy választójogi törvénytervezetet, amely a burzsoáziát kielégítete ugyan, de a munkásosztály semmit sem kapott és a szövetség felbomlott. A súlyos csalódás arra vezetett, hogy parlament ellenes

szindikalista mozgalom alakult ki a munkásosztályban. A parlamenti politikai harcról pedig úgy vélekedtek, hogy haszontalan erőpocsékolás és csak eltereli a proletáriátus figyelmét az igazi célról. Gazdasági téren való cselekvés lett ezután a jelszó és erős, nagy taglétszámú szervezetek keletkeztek, amit az 1828-ban életbelépett szabadabb egyesülési törvény is elősegített. Nagyméretű osztályharc folyt ezekben az években, amely úgyszólván az egész angol proletáriátust magával ragadta. Általános sztrájkok rendezésével, valamint termelői szövetkezetek alakításával akarták a munkások a termelő eszközöket maguknak megszerezni, hogy a munkásosztályt kiszabadítsák a kapitalizmus igrájából. Ez volt az angol munkásosztály harcának hőskora és szellemileg legérdekesebb korszaka. A burzsoázia létében veszélyeztetve érzi magát és kétségbeesett védekezésbe kezd. Összefog a hatóságokkal és a kormánnyal, igen szigorú rendszabályokat alkalmaz és sikerül a munkásosztály mozgalmát megtörni. Csak körülbelül 1836 végén talál újra magára a munkásmozgalom, mely 1837—1838 között egy 6 pontból álló törvénytervezetet készített, melyet szabadság'evélnék (charternek) nevezett. Ennek megfelelően, az ezen követelések megvalósításáért folytatott harcot chartista mozgalomnak nevezzük. A mozgalom leghevesebben az 1839—1842 években tombolt és csak 1848 táján ült el. A szövetkezeti eszme, a munkástörekvésekkel rokonszenvező polgári gondolkodók agyában és írásaiban jelentkezik először, akik látva a néptömegek nyomorát, utopisztikus álmodozásaikban látták, a szövetkezetekben látták, a népet elnyomó rendszerből való szabadulás útját, mégpedig oly módon, hogy felvilágosító agitációval meggyőzik a gyárosokat, pénztökéseket, kizsákmányolásuk orkölcselen' voltáról. A munkásokkal együtt egy szövetkezetbe tömörítik őket, ahol mindenki megkapja a végzett munkája után az öt megillető igazságos bért, mely emberi szükségletei kielégítésére elégséges lesz. Ezzel megteremtik a földön a sokak által áhított »aranykort«. A szövetkezeti mozgalom eredete tehát, ezekre az első szocialista kísérletekre vezethető vissza s így érthető, hogy a szövetkezetnek épen az az országa a szülőhazája, ahol először fejlődött ki a tőkés termelési forma: Anglia. Fogyasztási szövetkezetek már a 18-ik század második felében keletkeztek Anglia, különösen Skócia egyes vidékein, főleg kenyérsütőde és malomszövetkezetek formájában. Ezek azonban inkább jó-tékonysági jellegű alakulatok voltak, amennyiben gazdagabb emberbarátok támogatásából étek és sem az érdekelt munkásosztályra, sem pedig a gazdasági életre nagyobb befolyást nem gyakoroltak. A modern szövetkezeti mozgalom atyjának Owen Robertet tekinthetjük. Owen látva a munkásosztály nyomorát, ennek okát a kapitalisztikus haszonban és a szabadversenynek nevezett kizsákmányolásban jelölte meg. Épen azért olyan gazdasági rend megteremtésén fáradozott, melyben a termelő eszközök tulajdonosa nem úszorázhatja ki a munkást és annak a munkát megillető teljes jövedelem jut osztályrészül. Nagy munkaközösségekben ugynevezett harmonia-telepeken akarta a munkásokat egyesíteni, amelyben nemcsak a javak termelése, hanem azok fogyasztása is közös. Általában az egész élet közös, kollektív alapokra helyezkedik. Amikor kísérlete kudarcot vallott, az ugynevezett szabadverseny és kapitalisztikus haszon megszüntetése érdekében, a munkásokat nagy ipari termelőszövetkezetekbe akarta tömöríteni és az ipari termékek cseréjét megteremteni a bennük felhalmozott munkaérték arányában. Ezeknek az elveknek a megvalósítása érdekében, a termelőszövetkezet központjául bankot alapított 1832-ben. Ez a bank olyan utalványokat bocsátott ki, amelyek egy munkaóra értékét képviselték. A termelőszövetkezet tagjai az általuk előállított terményeikért ilyen utalványokat kaptak, amellyel a bank csak az áru nyersanyag értékét és a ráfordított munkát fizette. A munkaérték'ésénél azt az időt vették alapul, amennyire egy átlag munkásnak az áru előállítására szüksége volt. E munkautalványok segítségével a munkások szükségleteiket a banktól beszerezhetik. Miután a bank a terményeket tulajdonképpen önköltségi áron, tehát a piaci áron alul adta el, ezeket az árúkat a kápszi spekulánsok összevásárolták és nagy nyereséggel továbbadták. Ennek következtében óriási veszteségek érték a szövetkezeteket munkájukat be kellett szüntetni, a szövetkezet tehát felbomlott.

Az Owen által kezdeményezett termelői szövetkezeti mozgalomtól függetlenül egy angol orvos, dr. William King kezdeményezésére 1825-ben fogyaszt-

tás: szövetkezet alakult. A szövetkezet alapítóinak elgondolása az, hogy heti befizetésekből tőkét gyűjtenek, ebből szükségleti cikkeket vásárolnak, amit egy közös üzlethelyiségben eladnak és az így elért haszonból később földeket és gyárakat vásárolnak, s ezeket közösen fogják kezelni. A Brightonból kiindult fogyasztási szövetkezeti mozgalom szépen fejlődött, 1828-ban a szövetkezeti eszme népszerűsítése céljából újságot adtak ki »The cooperator« (Szövetkező) címmel. Ez volt az első szövetkezeti lap. Ez a szövetkezet fejlődésének csúcspontját 1832-ben érte el, amikor körülbelül 4—500 volt az ilyen céltűzéssel alakított szövetkezetek száma. A tőkésosztály és a kormányok nem nézték jó szemmel ezeket a mozgalmakat és nemcsak hogy nem segítettek azt, hanem ahol lehetett nehézségeket támasztottak működése elé és a tömegek előtt igyekeztek népszerűtlenné tenni azt. A szövetkezeti vezetők jórészenek gyakorlati iskolázatlansága, vizsályoskodásai, valamint a vezetők gyakori visszaélései és a tagok részéről gyakorolt kellő ellenőrzés hiánya együttvéve odavezettek, hogy a munkásság érdeklődése a mozgalom iránt megcsappant, ami azután a szövetkezetek bukásához vezetett. Owen és King által felvetett szövetkezeti eszme, a sikertelenségek ellenére is továbbélt az angol munkások lelkében. Keresték az okokat, melyek az eddigi szövetkezetek bukását előidézték, hogy azokat megszüntetve, a dolgozók gazdasági érdekeinek támogatására új szövetkezetet létesítsenek. Az angol textilipar egyik központjában Rochdaleban, összeállt 28 szegény takács és elhatározták, hogy egy új szövetkezetet alapítanak és ki küszöbölik azokat a hibákat, amelyek az előző szövetkezetek bukását előidézték. Rochdale egyik félreeső kis utcájában 1844-ben egy szerény kis üzlet nyílt meg, a 28 szegény takácsmunkás részvételével. Az indulást a hatalmas üzletházak tulajdonosainak lenéző gúnjos mosolya kísérte. Programjukban ők is csak első lépésnek tekintették az általuk alakított szövetkezetet tagjaik szociális és anyagi helyzetének megjavítására, amit programjuk itt idézett pontja is bizonyít: »Amint lehetséges fogjon a szövetkezet a termelési, kereskedelmi, nevelési és kormányzati viszonyok rendezéséhez, vagy más szóval: kezdeményezze a szövetkezet egy gazdasági és kormányzati autonómián alapuló szövetkezeti telep létesítését, vagy támogatasson más szövetkezeteket ily telepek létesítésében«. Ezen utópisztikus célkitűzések ellenére is igen józan és felettébb kereskedelmi érzékkel rendelkező embereknek bizonyultak, kik szívós kitanító munkájukkal megvetették az alapját, a mai modern és az egész világra kiterjedő hatalmas szövetkezeti mozgalomnak. Az általuk lefektetett alapelvek jórészt még ma is érvényesek és a következőkben foglalhatók össze:

- 1) Nyitott tagság.
- 2) A tagok egyenlő szavazati joga az üzletrészeik számára való tekintet nélkül (demokratikus vezetés).
- 3) Az üzleti felesleg szétosztása vásárlási visszatérítés formájában.
- 4) A tagok által befizetendő üzletrésztőke gyűjtése és korlátozott tőkeamat.
- 5) Teljes politikai és vallási semlegesség.
- 6) Kézpénz ellenében (nem hitelben) árusítás és vásárlás.
- 7) A szövetkezeti továbbképzés előmozdítása.
- 8) Rendes napi-áron és nyílt üzletben való árusítás.
- 9) Árusítás nem tagok részére is.
- 10) Jónindóságú és becsületesen kimért árú árusítása.

A rochdalei rendszerben a valóban jelentős újítás, ami lényegesen különbözik az addigi szövetkezeti elvektől, a nyílt üzlethelyiség és a vásárlási visszatérítés gondolata. Az 1848 előtti szövetkezetek ugyanis, inkább csak beszerző csoportok voltak, amelyek csak a tagjaik szűkkörűre terjesztették ki tevékenységüket. A rochdaleiek azonban üzlethelyiséget nyitottak, rendes piaci árakat számítottak és lehetővé tették a nemtagok részére is a vásárlást, hogy üzleti forgalmukat növeljék. Az árú eladása után előálló jövedelemből azonban az év végén csak tagjaitak részesítették és pedig nem a befizetett üzletrész, hanem az általuk vásárolt és a vásárlási könyvre bejegyzett összeg arányában. Így a tagok érdeke lett a szövetkezet minél fokozottabb igénybevétele, mert ez év végén elhez igazodott a visszatérítés nagysága. Ez az elv az anti meg-

különböztette a szövetkezetet a kapitalista rendszertől, mert nem a befektetett tőkeüzletrészt részesítette jövedelemben, hanem a szövetkezeti elveknek megfelelően az igénybevételt. Ezeknek az elveknek köszönhető a szövetkezetek hatalmas sikereiket és ezért számítjuk 1844-et a modern szövetkezeti mozgalom születési évének. Amíg Anglia a fogyasztási szövetkezetek szülőhazája, Franciaország viszont az ipari termelői szövetkezetek alapításának színhelye, Saint Simon, Filips Bruches és Luis Blanc azok, akiknek nevét a történelem feljegyzi, mint akikről származik az az elmélet, mely szerint a munkásság csak úgy javíthat helyzetén, ha függetleníti magát a tőkétől, illetve a tőkés vállalkozótól, termelőszövetkezetekbe tömörül és ez által a munkabéren felül, a vállalkozói hasznot biztosítja magának. Ezt a hasznot azonban nem osztják fel az év végén a tagok között, hanem annak egy jelentős részéből feloszthatatlan tartalék alapot létesítenek, mely még a szövetkezet esetleges megszűnése esetén sem osztható szét, hanem újabb szövetkezetek alapítására használható fel. Ezen elgondolásokból kiindulva már 1832-ben Párisban az asztalosok megalakítják első termelői szövetkezetüket. A mozgalom igen lassan fejlődött és csak az 1848-as februári forradalom után vett nagyobb lendületet. Luis Blanc hatása alatt. Luis Blanc, a szövetkezetek sikeres működésének elengedhetetlen előfeltételül, az állam támogatását tekintette. Sikerült is az 1848-as forradalmi kormány segítségével jelentős hitelt kieszközölnie, ami után a szövetkezetek megerősödtek. Az 1851-ben uralomra kerülő francia császári kormány azonban a forradalmi köztársasági kormány által engedélyezett hitelt megvonta, miáltal a szövetkezeti mozgalom erősen legyengült. Közvetlenül a második világháborút megelőző időkben, 5—600 önálló ipari termelőszövetkezet működött Franciaországban. A politikai, vagy gazdasági életre azonban, jelentősebb befolyást nem gyakoroltak. A Gide által alapított fogyasztási szövetkezetek azonban igen szép eredménnyel tevékenykedtek. A termelői szövetkezet első német teoretikusának Ferdinand Lasallet lehet tekinteni, a vasbértörvény elmélet megalkotóját, ki nem nézte jószemmel a fogyasztási szövetkezeteket, mert elmélete szerint, a munkásokon fogyasztói minőségben nem, hanem csak termelői minőségben lehet segíteni, mégpedig úgy, hogy a szövetkezeteket a bankokon keresztül az állam látná el a szükséges tőkével. Az első szövetkezeti törvény 1852-ben Angliában lát napvilágot. Ettől kezdve a keresztény papság is igyekszik bekapcsolódni a szövetkezeti mozgalomba és például a belga földműves és hitelszövetkezeti életben jelentős pozíciókra sikerült szert tennie. Ugyanezt elmondhatjuk a magyar földműves és hitelszövetkezeti mozgalomra is. Meg kell még emlékeznünk a szövetkezeti mozgalom kispolgári korcszlöttijéről, a német Schulds Delitsch féle szövetkezetéről is, amely a német kisiparosokat, kiskereskedőket tömörítette hitel, raktár és nyersanyag beszerző szövetkezetbe, akik a fogyasztási szövetkezetekben veszedelmes versenytársat láttak és ellene állandó harcot folytattak. Fő irányelvük a feltétlen önségély gondolata, elutasítva hármely oldalról jövő támogatást. A mezőgazdasági szövetkezetek Németországban a 19-ik század közepén látnak napvilágot. Ez időben nagy nyomor és uzsora uralkodott a német gazdasági életben és ennek ellensúlyozására Friedrich Wilhelm Reiffessen és Wilhelm Hass alakítanak mezőgazdasági és földműves hitelszövetkezeteket, melyek hosszú időn keresztül harcban állottak egymással. Míg a Reiffessen féle szövetkezeteket erős vallási színezet jellemzi, a Wilhelm Hass féle szövetkezetek csak a gazdatársadalom megsegítését tűzték ki célul. A mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek legjobban Dániában fejlődtek ki. Fő üzletágaik tejtermékek, tojás és húsarúkkal való kereskedelem. Legnagyobb jelentőséggel azonban, a Szovjet Uniót kivéve, mindenhol a fogyasztási szövetkezetek bírnak. Jugoszlávia már a második világháborút megelőző időkben is igen előkelő helyet foglalt el a szövetkezeti mozgalomban. Legjelentősebb szövetkezeti ágazat a hitelszövetkezet volt. Utána mindjárt a különböző beszerző és fogyasztói szövetkezetek, majd sorban állattenyészők, tej, gabonaértékesítők, ipari munkások termelőszövetkezetei sőt majdnem egyedülálló módon egész sor egészségügyi szövetkezet is működött. A szövetkezeti tagok száma több mint 1 milliót tett ki, ami azt jelenti, hogy a családtagokkal egyetemben az ország lakosságának több mint

35%-a tartozott a szövetkezetek üzletkörébe. A szövetkezeti mozgalmat illetőleg Amerika, Kanadával együtt, meglehetősen a sor végén kullog. Nagyobb jelentőséggel a farmerek által alapított mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek s mint ennek természetes velejárója a falusi hitelszövetkezetek bírnak. Az egész világ szövetkezeti mozgalmában toronymagasan, a Szovjet Unió szövetkezetei vezetnek. A Szovjet fogyasztási szövetkezetek taglétszáma a második világháborút megelőző időkben több mint 80 millió volt. A mezőgazdasági szövetkezeti tagok száma 10 millió körül mozgott. Az ipari szövetkezetek is jelentős erőt képviseltek közel 3 milliós taglétszámmal. A lakásviszonyok megjavítása, céljából körülbelül 80.000 lakásépítő szövetkezet fejt ki működését. A szövetkezetek hitelellátására külön szövetkezeti hitelbank működik. Ezen szövetkezetek, a fasiszmus ellen folytatott honvédő háborúban, szinte felbecsülhetetlen szolgálatot teljesítettek és nagymértékben hozzájárultak, a fasiszta leigázók elleni győzelem kivívásához. Ezekután világos hogy a szövetkezetek nélkülözhetetlen tényező; gazdasági életünknek. Mig egyrésztől a kapitalista államokban a dolgozó népet védik a tőkésék mohó, kiméletlen kizsákmányolása ellen, ezáltal jelentős gazdasági segítséget nyújtanak tagjaik számára, másrészt jelentős erkölcsi befolyást gyakorolnak tagjaikra, kifejlesztve közöttük az egymásért való munkálkodás, összetartás, nemes érzését. Azokban az államokban pedig, melyek lerázták magukról a kapitalisták igráját, egy magasabb termelői és elosztói fokozat öntevékenyen kapcsolják be, a legszélesebb néprétegeket a gazdasági élet vérkeringésébe. Ha már most a jelen körülményekre akarjuk az elmondottakat vonatkoztatni, úgy megállapítjuk, hogy államunkban, gazdasági életünk kiépítése terén a szövetkezetekre óriási feladat hárul. Előreláthatólag különösen két sikon jelentkezik a szövetkezetek tevékenysége döntő módon. A közellátási-kereskedelmi és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonalán. A fogyasztási szövetkezetek már eddig is felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tettek nemcsak tagjaik, hanem az egész dolgozó népünk gazdasági kizsákmányolása elleni küzdelemben, amikor megakadályozták az áruhiányból eredő fekete piac hiánának gazdasági-kereskedelmi tevékenységét. Működésüket tovább folytatva jelentősen megkönnyítik a dolgozók gyors és olcsó ellátását a legfontosabb éleltszükségleti cikkekkel. A legsúlyosabb feladat azonban a falusi mezőgazdasági termelői szövetkezeztinkre hárul. Az agrárreform befejezésével meg kell ismertetni a falu dolgozóival a modern mezőgazdasági termelés fejlett technikáját. A modern termelőeszközök segítségével kiemelni a népet gazdasági és kulturális emaradottságából. Felkelteni az érdeklődést a széles földműves néptömegek között a gépi erővel történő szövetkezeti kollektív földművelés gazdasági és erkölcsi hasznai iránt. Állattenyésztő szövetkezetek létesítésével megjavítani állatállományunk minőségét és megszorítani azok mennyiségét. Lakásépítő szövetkezetek alapításával elősegíteni a lakásviszonyok megjavítását, új, egészséges családi házak építése útján. A falvakon házi ipari szövetkezetek létesítésével, nemzetgazdaság számára megmenteni minden munkaórát, amely különben az időjárásai viszonyok változásai következtében veszendőbe mennek. És nem utolsósorban határozottan közreműködni a nép szellemi és testkultúrájának fejlesztése érdekében. Rövid vázolata ez annak a nagyjelentőségű munkának, amely ma a szövetkezetekre hárul s melynek fejlesztése meggyorsítja népeink gazdasági, szociális és kulturális fejlődését is.

»Az osztályharc tena a marxizmus—leninizmusnak arra szolgál, hogy annak segítségével föltesse ezen, vagy azon politika, világnézet alapszméjét, leleplezze azok osztályjellegét«. (Leonov)